

Fejlődési zavarok

Tanulmányában Bodor Péter a *fejlődés* eszméjével és azzal foglalkozik, miként alkalmazzák ezt az eszmét a mai lélektanban. Vizsgálja az időbeli változás és a cél problémáját, a fejlődési folyamat mintázatát és mechanizmusait. Mindezek után olyan kérdéseket fogalmaz meg, amelyek reményei szerint a gyermeklélektan, a fejlődéslélektan és az általános lélektan számára lehetnek hasznosak. Legfontosabb következtetését azonban előrebocsátja: a kutatások töredezettsége és a lokális elméletek inkonzisztenciái kapcsán „*fejlődés nélküli fejlődéslélektan*” alakult ki, mert zavarossá vált a „*fejlődés*” eszméje.

Azt gyanítom, hogy Bodor következtetése helyes, és írásomban a zavar okait próbálom megvilágítani. Az okok két csoportját fogom röviden tárgyalni. Előbb a *felnőttséggel* foglalkozom, mert a gyermeklélektanban előfeltételezett fejlődés célja ennek elérése. Az életút kutatások újabb eredményei megmutatják, miért lett problematikus a felnőtté válás folyamata. E folyamat értelmezése azonban összefügg a posztmodern kultúrával és az okok második csoportjával. Azzal tehát, hogyan alakította a mai korszellem a „*fejlődés*” – valamint két rokon fogalma, a „*haladás*” és az „*evolúció*” – jelentését, s mindennek nyomán hogyan változott meg a jelenkori történelemfelfogás.

Életpálya, életszakaszok, felnőtté válás

A gyerekkori fejlődés célja és a gyermeklélektan célfogalma a felnőtté válás. A fejlődés eszméjének, lélektani tartalmának és jelentésének zavara nagyrészt abból fakad, hogy homályos lett a felnőtté válás tartalma, mert bizonytalanná váltak a korábban hozzá tartozó képzetek: az érettség, felelősség, önállóság értékei. Az evolúciós lélektan hívei úgy látják, hogy a mai tudományban sikerül meghaladni „...a szokásos hamis dichotómiákat, az olyan szembeállításokat, mint a természet-nevelés, biológia-kultúra, univerzalitás-kulturális specifikum” (Pléh 2001: 21). Csakhogy a felnőtté válás jelentésének zavarait éppen az okozza, hogy *megbomlott az összefüggés az érés folyamatának kétféle nézőpontja, a biológiai-életlen és a szocio-kulturális nézőpont között.*

Korábban, a huszadik század nagyobbik részében ezek a nézőpontok jól illeszkedtek egymáshoz. Segítségükkel konzisztens kép alakult ki és maradt fenn arról a folyamatról, ami egy világos irányt jelzett, a felnőtté válás irányát. Az irányt továbbra is előfeltételezi a gyermeklélektan, a pedagógia, s persze a köznapi gondolkodás is. Ugyanakkor a cél, a felnőtté válás jelensége elhomályosult az utóbbi évtizedekben.

Ahhoz azonban, hogy eligazodjunk a gyermekiség és felnőtté válás jelenkori tartalmaiban, célszerű lesz áttekintenünk az ide vezető folyamatot. Szociológusok hosszú ideig csak a történelmi nemzedékeket és konfliktusaikat tekintették saját tárgyuknak,¹ de távol tartották magukat azoktól a kérdésektől, hogy milyen társadalmi szabályszerűségei vannak a nemzedéki szakaszoknak, illetve a születéstől a halálig tartó folyamatnak. Az életút kutatását az élettan és biológia illetékességébe utalták, s nem feltételezték, hogy ennek megismeréséhez történelmi és társadalomtudományi szempontokra is szükség lehet. Életszakaszok átlépésének identitásválságait is csak pszichológusok vizsgálták (főleg E. Erikson pszichoanalitikus elmélete alapján).

Az 1970-es évek óta megváltozott a társadalomtudományi érdeklődés. Új kutatási területek kerültek előtérbe az életpályák vizsgálatában, új elméletek születtek, új kérdések váltak ismertté.² Például ezek: milyen volt a gyerekkor az iparosodás vagy a modernizáció előtt; hogyan alakult és milyen lett az öregkor a nyugdíjrendszerek bevezetése óta; miként alakult a legfontosabb események, fordulópontok időzítése az emberek életében; hogyan változott a családok életútja? Ilyen kérdésekkel pár évtizede érdemben foglalkoznak társadalomkutatók: szociológusok, demográfusok, történészek. Martin Kohli egy az 1980-as évek közepén írt tanulmányában vizsgálta az ipari társadalmakban intézményesített életút felépítését. Ez volt a „*normál életút*”, ami „a kenyérkereső munka rendszere köré szerveződik” (Kohli 1990 [1986]: 177). Ez három életszakaszból állt:

- *felkészülés* (gyerekkor, tanulás, iskolarendszer)
- *keresőmunka* (érettség, felnőttkor, jogképesség, részvétel a társadalmi munkamegosztásban, család- és háztartás ellátása, vezetése)
- *pihenés* (időskor, nyugdíj, szociálpolitika).

Figyeljünk fel arra, hogy ez a modell jellegzetesen a férfiak életútját mintázza, hiszen a „keresőszerép”-re ők készültek, nekik kellett betölteniük azt! A nők életútja inkább két szakaszból állt: a lányság és az asszonyosság szakaszából. Előbbit a pubertás elérése után minél hamarabb kellett befejezni. De a patriarchális normák szelleme ellenére alapvetően megváltozott az emberek életpályája a polgáriasodott, ipari társadalmakban, s az előbbi modell közelíti meg legpontosabban az életpálya új típusát. Azt a típust, amely nem volt jellemző a megelőző időkre, amikor a családok nagy hányada termelési egységben élt, és amikor hiányzott például az általános tankötelezettség és a formális, életkorhoz kötött jogképesség.

1 Főként K. Mannheim tanulmánya volt nagy hatással az ifjúság és a nemzedéki konfliktusok kutatóira (Mannheim 2000 [1928]).

2 Az életutat konferenciátémának először 1975-ben választotta az Amerikai Szociológiai Társaság („American Sociological Association”) (Kohli 1978: 11). Azóta az életút kutatás a szociológia egyik fontos területe lett (Mayer 2004). A kutatások eredményeiről már sok publikáció tanúskodik, többek között az Elsevier kiadó 1986-ban indított s azóta már sok kötetet megért sorozata, az „*Advances in Life Course Research*”. Magyarországon a KSH Népeség-tudományi Kutatóintézetében kezdeményeztek egy nagyobb vizsgálatot („*Életünk fordulópontjai*”), amelynek során először 2001/02-ben, majd három év múlva gyűjtöttek adatokat az életút fontosabb eseményeiről (például gyermekvállalás, házasság, nyugdíjba vonulás) időzítéséről és következményeiről.

A modernizáció menetében kialakult „normál életút” középpontjában, a *feléntség fókuszában a keresőmunka állt*. „Egzsztenciája” annak a férfinak volt, aki saját vállalkozását vezette, vagy pedig valamilyen elismert tanúsítvánnyal, például szakképzettséggel, de legalábbis huzamosabb időn át, szinte sajátjaként töltött be egy állást. Az ilyen szakmai identitáshoz kapcsolódtak az egyén szerepkészletének egyéb összetevői. A keresőmunka társadalmi szervezete nyújtott alapot ehhez. Az ipari forradalom és a modern kapitalista gazdaság hatására elkülönült egymástól otthon és munkahely, szabadidő és munkaidő. A gazdálkodás kereitei ettől fogva már nem az otthoni háztartások, a családok pedig többé már nem termelési egységek voltak.

E változások hatására egyidejűleg lett *individualizáltabb és standardizáltabb az életpálya* (Kohli 1990 [1986]). Individualizáltabb azért, mert a családból és a szülőhelyről könnyebben tudott kiválni az egyén, s mert a polgári jogok nagyobb szabadságot nyújtottak döntéseihez; de standardizáltabb is lett az életút a növekvő állami beavatkozások és törvények következtében, mint amilyen az általános tankötelezettség és a gyermekmunka tilalma (a gyerekeknek hatéves koruktól kötelező iskolába járniuk), az életkori határok megállapítása házasodásra, hadkötelezettségre stb., majd pedig nyugdíjra.

A normál életút *szekvenciális* jellegű volt: az egyes szakaszokat be kellett fejezni ahhoz, hogy az újat elkezdhesse az egyén. Persze valószínű, hogy a szekvenciális modellel még az ipari társadalmak esetén is csak az emberek egy részének életútját lehet leírni. Említettem már, hogy a férfiak életútját szabályozta ez a modell – legalábbis hosszú ideig csak a férfiakét. De persze közöttük sem mindenkinek az életpályája felelt meg ennek. A „normalitás”-nak azonban erős irányító hatalma volt. Ennek megfelelően tekintették deviánsnak azokat, akik felnőttként keresőmunka nélkül éltek. Az 1970-es évektől azonban mindinkább új jelenségek kerültek az érdeklődés homlokterébe. Az életpályák átalakulását a „*második demográfiai átmenet*” elméletének³ keretében értelmezik a népesedés kutatói. A szociológusok figyelmét főként a következő változások keltették fel:

- a közoktatás elhúzódik, már nem kötődik a gyerekkor életszakaszához; a képzés és át-képzés egész életen át tart;
- a munkavállalás változékonyabb lett a növekvő munkanélküliség, a globalizáció, illetve a munkamegosztás és a munkaerőpiacok átalakulása következtében; a fordista munkaszervezetek jelentősége csökken, az ún. „atipikus munkavégzések” egyre gyakoribbak; a szakmai identitás kérdésessé válik;
- később házasodnak a fiatalok, és a házasság intézménye mellett alternatív életformák terjednek el;
- változtak a nemi szerepek, férfiaké és nőké egyaránt.

A társadalmi változások sorában alaposan *átalakult a gyermekiség létformája s a gyerekek élete is*.⁴ Először is azért, hogy megrövidült az életpálya első szakasza, a gyerekkor. Ebben fontos

³ Eszerint Európában és az Európán kívüli fejlett országokban többek között a következő népesedési folyamatok figyelhetők meg: tovább csökken a termékenység, és a születések száma már nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem; növekszik az egyedül élők és az egyszemélyes háztartások aránya; növekszik a házasságon kívüli születések és az olyan párok száma, akik nem vállalnak gyereket; több évvel később vállalják első gyermekük születését a nők; javul a halandóság, tovább élnek az emberek, a népesség öregszik. A természetes szaporulatból népességfogyás lesz mind több országban. Növekszik a migráció Ázsiából, Afrikából, Latin-Amerikából a fejlett világba. A „*második demográfiai átmenet*” elméletének fő téziseihez lásd pl. Van de Kaa (1987).

⁴ A gyerekkor változásait szociokulturális kontextusban tárgyalta Vajda (2004).

szerpe van a biológiai és társadalmi akcelerációnak. 150 évvel ezelőtt még 14–17 éves korukban menstruáltak először a lányok, míg ma 12–13 éves korukban (Cole-Cole 1998: 595–596). A mai fiatalok a korábbi nemzedékek tagjainál hamarabb kezdik a szexuális érintkezést, viszont sokkal hatásosabb fogamzásgátló szereket használnak. A posztindusztriális társadalmakban korábban lesznek önálló vásárlók a gyerekekből. Ezzel összefüggésben nagy iparágak, kereskedelmi és szórakoztatóipari vállalatok célozzák meg a gyerekeket, mint fogyasztókat.

A gyermekkori szocializáció átalakulásában hatékonyan vettek részt az új kommunikációs médiumok. Az ipari forradalom óta falak választották el a gyerekek életterét a felnőttektől. A „felnőtt tartalmakat” – például a szexualitás világát – sokáig kitiltották a gyerekek világából. Ennek következménye volt a gyerekek növekvő – és csak rejtkehelyeken kielégíthető – érdeklődése a felnőttvilág titkai iránt. A televízió, videolejátszók, internet és mobiltelefonok korában tovább már nem állhatnak fenn ilyen falak. Többek szerint ezzel megszűnt a gyermekiség és a gyermekkor világa. Ezt a tézist először Neil Postman fogalmazta meg egy éles hangú könyvben (Postman 1982). Szerinte az írásbeliség utáni vizuális, képernyős korszakban elmosódnak az érettség titkai, a felnőtttség titkos birodalmi. Az elektronikus médiák műsorainak hatására a gyerekek már nem a saját életkoruknak megfelelően élnek, nem a gyermekiség ismereteit szerzik meg, nem azt a nyelvet használják.⁵ Minél előbb felnőttek lenni – ez volt a vágya a legtöbb gyereknek régebben, az ipari társadalmak és a „normál életút” történelmi korában. Önállóak akartak lenni, élvezni a saját döntéseik hatalmát és felelősségét, saját családot alapítani, saját életet élni. A gyermekkori fejlődésnek ide kellett vezetnie. A jelenkori társadalmak gyerekei közül azonban egyre kevesebben válnak ennyire rövid idő alatt felnőtté. A többségre az ifjúkor hosszú és egyre hosszabb időszaka vár.

A hagyományos társadalmakban éles és egyértelmű határok választották el a gyermekkort és felnőttkortól. A felnőtté avatás a törzsi társadalmak és a világvallások egyik legismertebb rituális eljárása.⁶ Az ilyen *ritusok* abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az életpályán törés van, nem pedig átmenet a két alapvető életszakasz, az éretlen gyermekiség és az érett felnőttiség között. A későbbi korokban is fennmaradtak a felnőtté avatás különféle rítusai. Például a fiúk sorozásának és hadba állásának ünnepi rítusait a nemesi környezet, míg az „inaspróbákat” a céhek és kézművesek világa hozta létre és tartotta fenn. S még a szekularizált államok is megünnepeltették a felnőttiséggel járó teljes jogú állampolgárság elnyerését. Időközben azonban kialakult és egyre hosszabb lett az életpályának egy a gyermekkor és felnőttkor közé eső átmeneti szakasza, a kamaszkor. Az egyszer befelé forduló, másszor hangsúlyosan önkifejező, vagy pedig egyidejűleg ilyen és olyan ifjak nemzedékét a 19. század fedezte fel a polgári forradalmárok, híres költők és művészek, illetve regényhősök soraiban. Átmeneti helyzetük foglalkoztatni kezdte a század végén kialakuló pszichológiát is,⁷ és ettől kezdve egyre-másra hivatkoztak szülők és pedagógusok, politikusok és művészek arra, hogy a *kamaszok* szenvedélyesek és álmodozók, hiszen átmeneti életkorban vannak, már nem gyerekek, de még nem felnőttek.

⁵ Postman téziseit erősen vitatják a posztmodern kultúra kutatói. Lásd: Buckingham (2002 [2000]).

⁶ A 20. század elején Van Gennep „Les rites de passage”, vagyis „Az átmenet rítusai” című könyvében külön fejezetet szentelt a felnőtté válásnak, s ennek intézményét „beavatási rítusok”-nak nevezte (Van Gennep 2007 [1909]). Már ez a munka is kiemelte az avatási rítus szociálintegratív jellegét, egyúttal számos példán mutatta be, hogyan függ össze az érettség elérése a közösségi tagság rituális megszerzésével. Tárkány Szűcs Ernő a hagyományos leány- és leányavatások magyar változatait dolgozta fel (Tárkány Szűcs 1981: 165–172).

⁷ Az első tudományos művet erről is Stanley G. Hall írta (Hall 1904).

Később aztán főként pszichológusok írtak arról, hogy az ifjúkort ne csak előkészületként és átmenetként értelmezzük, hanem vegyük észre azt a sajátos világot és kultúrát is, ami e nemzedék tagjait – és csak őket – egybefogja (Ferchhoff 1999: 34 sk.). Pedig hosszú ideig a fiatalok próbálták hasonulni az idősebbekhez. Egyes kutatások szerint például az öltözködés divatjában a mintaadó szerepet csak az 1920-as évektől vették át a fiatalok.⁸

Azután az 1970-es évektől a „második demográfiai átmenet” imént említett folyamatai alaposan elnyújtották a gyerekkor és felnőttkor közötti átmenet időszakát. Az utóbbi évtizedekben így alakult ki a kamaszkort elhagyó, de felnőttéget sokáig halasztó „*posztadoleszcens*”-ek nemzedéke (Somlai 2007). Melyek az 1980-as évektől születő „X”, majd „Y” generáció életének új vonásai? Véleményem szerint a legfontosabb az lett, hogy meglazultak a tanulás, a munka, a párkapcsolatok és a családi élet közötti összefüggések szálai. Nem úgy időziti a legtöbb fiatal a tanulmányok befejezését és a munkavállalás, illetve az állandó jövedelemszerzés megkezdését, a tartós párkapcsolat kialakítását, a házasságkötést és családalapítást, mint ahogyan a szülei, s főleg nagyszülei tették még az ipari társadalmak és a „normál életút” korában (Wyn és Dwyer 2006).

Az iskolarendszer expanziója nyomán a tanulás időszaka megnyúlt. A korábbi nemzedékek tagjai befejezték az iskolákat, mielőtt keresőmunkába kezdtek. A jelenkori gazdaságok és társadalmak viszont élethosszig tartó tanulásra készítetik a felnőtteket, s arra, hogy előbb-utóbb pályát kell változtatniuk. Ennek megfelelően a pályaválasztási döntések nem véglegesek az „új ifjúság” életében. Hasonló folyamat játszódott le a párkapcsolatok társadalmi szervezetében is. A döntések késleltetéséről vallanak a kitolódó házasságkötések és gyerekvállalások. Több nemzedék óta elterjedt a kétkeresős család, és alaposan megváltoztak a *nemű szerepek*. Férfiak és nők új életformái alakulnak ki, miként ezt a növekvő számú válások, újrահázasodások, partnerszerk, a házasságon kívüli együttélések és többszöri család-alapítások tanúsítják. Vagyis nem véglegesek sem a pályaválasztási, sem pedig a tartós párkapcsolati döntések. De akkor hol ér véget a posztadoleszcencia? Miket kell a felnőttégek kritériumainak tekinteni?

Két-három nemzedékkel ezelőtt még közismert és egyszerű választ lehetett adni erre a kérdésre, felsorolva a tanulmányok befejezését és a keresőmunka elkezdését, az elköltözést a szülői házból és a saját háztartás alapítását, házasságot, családalapítást. Mostanra viszont bizonytalan lett a felnőttégek jelentése, mert megcsappant az életút régebbi sztenderdjeinek irányító és szabályozó ereje, és új, nem sztenderd életpályák alakultak ki (Brückner és Mayer 2004). A nem szekvenciális életpályák sokféle szakaszt és a szakaszok változatos kapcsolódását teszik lehetővé. Az így keletkező tarkaságot az individualizációval magyarázza U. Beck, aki szerint egyre inkább „*barkácsolt életutak*” alakulnak ki (Beck 2003 [1986]: 245).

Homályossá vált tehát a felnőttégek értelme és tartalma. De egyéb okok is akadályozzák a fejlődés holisztikus fogalmának zavartalan alkalmazását az életpályára és a gyerekkorra. A fiatalok pályáját és helyzetét döntően határozzák meg életesélyeik a posztindusztriális társadalmakban. E társadalmakban nagyobbak és nyíltabbak lettek a *tizen- és huszonevesek egyenlőtlenségei*. Például az Európai Unióban a 25 év alatti fiatalok közül minden tizedik munkanélküli (*European Union Labour Force Survey – Annual Results 2010*). A fiatalok leghátrányosabb része nem tanul, és nincs sem szakképzettsége, sem munkahelye. Közéjük tartozik a mélyszegénységben élők ifjabb nemzedéke, a szakma nélküli szülők gyerekeinek

8 König (1965).

többsége, egyes etnikai és vallási kisebbségek, marginális csoportok tagjai. A felemelkedés esélye nélkül induló fiatalok felnőtté válását egészen másfajta perspektívák alakítják, mint a középosztálybeli szülők gyerekeiét.

A fejlődés fogalma azonban nemcsak a gyerekkorra és felnőttkorra vonatkozik. Nemcsak az élettörténet értelmezhető fejlődésként, hanem a történelem is. S a lélektani értelmezést nagyban befolyásolja az, hogyan alakítja a jelenkori kultúra és korszellem a történelem-felfogást.

Fejlődés, haladás, evolúció

A „fejlődés” (*development*) mai fogalmában két gondolat, vagy inkább két eszme keveredik: a „haladásé” („*progress*”) és az evolúcióé („*evolution*”). Az előbbi egy teleologikus folyamatra utal, az utóbbi viszont nem, de sokan mégis így értelmezték. Tekintsük át legalább vázlatosan a két eszme európai jelentéstörténetét és összekeveredésük útját!

A *haladás* gondolata nagyon régi, talán egyidős a letelepedett és termelni kezdő emberiséggel (Bury 1920). Eredetileg térbeli mozgásra vonatkozott s csak később az időbeli változásra, de a felvilágosodás előtt mindig valamilyen részleges területre (pl. a tudomány vagy államélet alakulására), nem pedig az emberiség egész történelmének folyamatára. Ehhez hiányzott a jövő képzete. „A jövőre irányuló várakozásokat, leegyszerűsítve, egészen a XVII. század közepéig az eljövendő végítélet határolta: az Utolsó Ítéletben – úgymond – minden földi jogtalanság elnyeri majd a maga történelmen túli feloldását” (Koselleck 2003 [1979]: 306). A 18. századtól változott meg ez az állapot. Ekkor lett az elérendő jövő a jelen mérceje. A felvilágosodás korának filozófusai vallották, hogy a történelem iránya a hagyományok felől az ésszerűség irányába mutat, tehát a haladás útja a tudományhoz tart a vallástól, az alkotmányossághoz és képviseleti demokráciához az abszolutizmustól. Ennek megfelelően dolgozta ki Ferguson az emberi társadalom történetének szakaszait, s mutatta meg, hogyan fejlődünk a vadságtól a barbárságon át a civilizációig. A felvilágosult civilizáció az ipar és a tudományok forradalmán, az emberi értelem haladásán alapult, s a felvilágosodás az ennek megfelelő teleologikus gondolkodást és cselekvést tekintette az egész történelem modelljének. Igaz ugyan, hogy már a 19. században is sokan utasították el a progresszivistá történetfelfogást, mégis elsősorban annak nyomait tanúsította a közgondolkodás egészen a 20. század végéig. A haladás gondolata tartalmazta a történelem irányultságát és azt a feltevést, hogy a népek, kultúrák egymásra következő fejlődési szintekre érnek történelmük során, s a jelen társadalmi is fejlettségük szerint különböznek egymástól.

A haladás történelmi értelmezése mellett azonban egy másik eszme, az *evolúció* gondolata is nagy hatással volt a fejlődés fogalmának alakulására. Darwin elmélete a fajok fejlődését a variáció, szelekció és differenciális reprodukció folyamataival értelmezte. Amíg a korábbi transzformációs elméletekben például a részek vagy összetevők fejlődésének eredményeként megy végbe az együttes fejlődés, addig a darwini elmélet szerint a variációkban és a reprodukcióban megmutakozó siker tanúsítja az evolúciót. Ezért aztán az egyének életútja nem tükröződik az egész faj evolúciójában (Fracchia és Lewontin 1999). Vagyis az evolúció természettörvényekre, nem pedig teleologikus cselekvésekre, a jövő előlegezésére, haladásra utal. Ennek ellenére Darwin felfedezését a 19. századi progresszív korszellem úgy értelmezte, hogy az evolúció törvényszerűségei nemcsak megmagyarázzák az élet, az élőlények és az

ember keletkezését, hanem az emberiség tökéletesedésének irányába hatnak.⁹ Az eredményt szellemesen foglalta össze Odo Marquard: „[...] a történetfilozófia feneke alá természetfilozófiai szék került” (Marquard 2001: 256). A progresszív történetfelfogás számára mindez azt jelentette, hogy az emberiség haladásáért természettörvények kezkeskednek. Így azután a haladás gondolata és az evolúció elmélete máig hatóan összevegyült a fejlődés eszméjében.

A *gyermeklélektan is a progresszív történetfelfogás és „a felvilágosodás projektjé”-nek szellemében keletkezett*. Születésében közreműködtek azok az éles kritikák is, amelyeket a gyerekek helyzete és sorsa váltott ki a 19–20. század fordulójának reformereiből, radikálisáiból és szocialistáiból. S ennek megfelelően a „*gyermektanulmány*” (más néven „pedológia”) első nagy korszakának művelői, mint S. G. Hall, É. Claparède, Nagy László elutasították a tekintélyelvű erkölcsöt és a konzervatív pedagógiai gyakorlatot. Azt a célt tűzték ki kutatásaik elé, hogy *megtalálják a gyerekek egészséges fejlődésének szabályszerűségeit*, s hogy megismertessék szülőkkel és pedagógusokkal azokat a módszereket, amelyek elősegítik ezek érvényesülését. Érdeklődésük középpontjában az életkori sajátosságok kérdései álltak. Például ezek: mennyit aludjék egy csecsemő és mennyi alvás szükséges óvodáskorban; miként kell gondolkodnia egy 6 éves gyereknek egy 3 éveshez képest; hogyan szabályozzák, jutalmazzák és büntessék az alsó tagozatos, illetve a felső tagozatos gyerekek iskolai magatartását, illetve teljesítményeit? A megújult iskolai pedagógia is arról az útról és állomásokról várt ismereteket, amelyeken a gyerekeknek haladniuk kell.¹⁰

A szülők újabb nemzedékei is egyre inkább ilyen kérdések megválaszolását várták tőlük. A huszadik században mindinkább gyermekcentrikus lett a családi élet, a modern szülő pedig egyre inkább kölcsönös bizalomra törekedett gyerekével. Ezért akarta megérteni, hogy miért tesz vagy nem tesz valamit, miért fél vagy miért örül, mit gondolhat és mit érezhet csecsemőjük, óvodás- vagy iskoláskorú gyerekük. A *megértés igénye* tette népszerűvé a gyermeklélektant, amely a szülők igényével egybehangozva nem alárendelni akarta a gyereket, nem letörni és engedelmességre szoktatni az akaratos kölyköt, hanem azt kívánta a felnőtté, hogy a gyerekek egészséges fejlődéséhez teremtsék meg a feltételeket. A gyerekekkel foglalkozó pszichológusok persze felhívták a figyelmet arra is, hogy „[...] van egy sajátos gyermeki létforma, amely a kialakuló élőlényt jellemzi, és minden vizsgálható élethelyzetben elkülöníti a felnőtt egyedtől” (Mérei 1989: 130). De az életkori létformák mégis egymást követik, s éppen az lett a lélektani kutatások egyik alapkérdése, hogy milyen úton és milyen szakaszok egymásutánjában zajlik ez a folyamat.

A gyermeklélektan kutatói tehát a fejlődés folyamatából indultak ki. A szakaszok egymásutánjára lettek kíváncsiak, olyan szakaszokéra, amelyek szekvenciálisan, vagyis szigorúan megállapított, egymással nem felcserélhető sorrendben követik egymást. Többen dolgoztak ki elméleteket ilyen szakaszokról, s ezek az elméletek (mint például J. Piaget-é vagy E. Eriksoné) sztenderd ismeretanyaggá váltak a gyermeklélektani tankönyveken keresztül. Valamennyiük közös előfeltételezése volt az, hogy *csak a fejlődés folyamatának lélektani kontextusában értelmezhető a progresszió és regresszió, illetve a felnőtté válás valamennyi jelensége*.

⁹ Darwin maga is ebben a korszakban tevékenykedett. Ezért írta *A fajok eredete* befejező fejezetében: „[...] bizalommal tekinthetünk a hosszú, biztos jövőbe. És mivel a természetes kiválasztás csak az egyes élőlények javára működhet, ezért valamennyi testi és szellemi vonás a további tökéletesedés irányában fog változni” (Darwin 2001 [1859]: 430).

¹⁰ Bár a fejlődéslelektan által nyújtott ismeretek kiegészültek később a felnőttkori és időskori sajátosságokkal, azért e tudomány érdeklődésének gyújtópontjában továbbra is a gyerekkor maradt.

A gyerekkori fejlődést tehát teleologikusan, a felnőtté válás mint cél felől látja és értelmezi a gyermeklélektan. Ahogyan például Vajda Zsuzsanna írja gyermeklélektani tankönyvében: „Nyilvánvaló, hogy a célállapot megjelölése nélkül nem tudjuk meghatározni, melyek az előremutató és melyek a regresszív folyamatok – így például nem tudnánk minősíteni azokat a változásokat, amikor bizonyos képességek tökéletesedése más képességek elvesztésével jár együtt” (Vajda 1999: 11). Csakhogy a felnőtté válás egyre zavarosabb lett a posztindusztriális társadalmakban, és ezzel párhuzamosan tolódtak el a kutatások is a nem teleologikus evolúciós elméletek felé. Az ilyen elméletek a biológia értelmezési keretén belülre helyezik a pszichés jelenségeket. Ennek megfelelően nem a felnőtté válás szociokulturális tartalmai felől értelmezik a gyermeki létet, hanem a természeti környezethez történő adaptáció módjait vizsgálják (Pléh, Csányi és Bereczkei 2001). Így alakult ki a „fejlődés nélküli fejlődéslelektan”.¹¹

A fejlődés eszméje az ipari társadalmakban terjedt el. Korábban jeleztem, hogy az 1970-es évektől új korszak kezdődött a modern társadalmak történetében. Az informatika forradalmasította a technikát és kommunikációt, az ipari társadalmak posztindusztriális társadalmakká alakultak, s a modern kultúra világát és eszményeit posztmodern tarkaság és relativizmus kezdte felváltani. Mindez nemcsak az életpályákra volt nagy hatással, hanem a tudásra, gondolkodásra, eszmékre is. A haladás hívei és a fejlődéslelektan megalapítói is abban bíztak egykor, hogy a tudományok majd hozzásegítenek az eszmék zavarainak megszüntetéséhez. De az egyetemes haladás felvilágosodás kori gondolata hiteltelen lett a jövő elhomályosulásával, a perspektívák bizonytalanná válásával és „az utópikus energiák kiszáradásával” (Habermas 1985). Tisztább horizontokra lenne szükség tehát, de ennek jelei még nem látszanak.

Hivatkozott irodalom

- Beck, Ulrich (2003 [1986]): *A kockázat-társadalom*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég.
- Brückner, Hannah és Karl Ulrich Mayer (2005): The De-Standardization of the Life Course. What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place. In *The Structure of the Life Course. Standardized? Individualized? Differentiated?* (Vol. 9.) Ross Macmillan (szerk.). Amsterdam et al.: JAI Elsevier, 27–54. Interneten: <http://www.yale.edu/ciqle/PUBLICATIONS/Brueckner%26Mayer-Destandardization.pdf>
- Buckingham, David (2002 [2000]): *A gyerekkor halála után. Felnőni az elektronikus média világában*. Budapest: Helikon.
- Bury, John Bagnell (1920): *The Idea of Progress*. London: MacMillan and Co.
- Cole, Michael és Shelia R. Cole (1998): *Fejlődéslelektan*. Budapest: Osiris.
- Darwin, Charles (2001 [1859]): *A fajok eredete*. Budapest: Typotex.
- European Union Labour Force Survey – Annual Results 2010*. Interneten: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-030/EN/KS-SF-11-030-EN.pdf.
- Ferchoff, Wilfried (1999): *Jugend an der Wende vom 20. Zum 21. Jahrhundert*. Opladen: Leske und Budrich.
- Fracchia, Joseph és Richard C. Lewontin (1999): Does Culture evolve? *History and Theory* 38(4): 52–78.

¹¹ Sárkány Mihállyal közösen írt tanulmányunkban (Sárkány és Somlai 2004) hasonló jeleket állapítottunk meg a jelenkori evolúciós szociológiában és kulturális antropológiában.

- Gennep, Arnold van (2007 [1909]): *Átmeneti rítusok*. Budapest: L'Harmattan.
- Habermas, Jürgen (1985): *Die Neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hall, G. Stanley (1904): *Adolescence. Its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. New York: Appleton.
- Kohli, Martin (1978): Erwartungen an eine Soziologie des Lebenslaufs. In *Soziologie des Lebenslaufs*. Martin Kohli (szerk.). Darmstadt: Luchterhand, 9–31.
- Kohli, Martin (1990 [1986]): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. In *Időben élni*. Gellériné Lázár Márta (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 175–212.
- Koselleck, Reinhart (2003 [1979]): *Elmúlt jövő*. Budapest: Atlantisz.
- König, René (1965): Jugendlichkeit als Ideal moderner Gesellschaften. In *Soziologische Orientierungen*. René König (szerk.). Köln, Berlin: Kiepenheuer und Witsch, 120–128.
- Mannheim, Karl (2000 [1928]): A nemzedékek problémája. In uő.: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest: Osiris, 201–254.
- Marquard, Odo (2001): *Az egyetemes történelem és más mesék*. Budapest: Atlantisz.
- Mérei Ferenc (1989): Nagy László élete és munkássága. In uő.: *Freud fényében és árnyékában*. Budapest: Interart, 119–168.
- Pléh Csaba (2001): Az evolúciós szemlélet felmerülése, eltűnése s újra felmerülése a pszichológiában. In *Lélek és evolúció*. Pléh Csaba, Csányi Vilmos és Bereczkei Tamás (szerk.). Budapest: Osiris, 13–59.
- Pléh Csaba, Csányi Vilmos és Bereczkei Tamás (szerk.) (2001): *Lélek és evolúció*. Budapest: Osiris.
- Postman, Neil (1982): *The Disappearance of Childhood*. New York: Delacorte Press.
- Sárkány Mihály és Somlai Péter (2004): A haladástól a kontingenciáig. (Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről). In *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Somlai Péter (szerk.). Budapest: Napvilág, 11–52.
- Somlai Péter (szerk.) (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest: Napvilág.
- Tárkány Szücs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Gondolat.
- Vajda Zsuzsanna (1999): *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest: Helikon.
- Vajda Zsuzsanna (2004): *A felnőtté válás útjai*. (Akadémiai doktori disszertáció). Szegedi Tudományegyetem, Pszichológia tanszék. Kézirat.)
- Van de Kaa, Dick (1987): The Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 42(1): 3–57.
- Wyn, Johanna és Peter Dwyer (2006): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In *Ifjúságsoziológia. Szemelvények*. Gábor Kálmán és Jancsák Csaba (szerk.). Szeged: Belvedere, 249–268.